

Samenvatting

Leraren die het verschil maken: een onderzoek naar leraren als change agents in het primair onderwijs

Monique H. R. M. A. van der Heijden

Verdediging 13 juni 2017

Dit proefschrift bevat vier opeenvolgende studies gericht op het identificeren en het beter begrijpen van leraren als change agents in het primair onderwijs. Leraren als change agents kunnen worden omschreven als leraren die in staat zijn in te spelen op veranderingen en kunnen voldoen aan nieuwe (vaak externe) eisen die aan het beroep van leraar worden gesteld. Onze huidige scholen hebben leraren nodig die kunnen functioneren als change agents. In de literatuur worden voornamelijk algemene beschrijvingen van leraren als change agents gegeven, waardoor er geen duidelijk beeld van deze leraren bestaat. Bovendien blijkt er weinig nader onderzoek te zijn verricht naar leraren die passen bij deze beschrijvingen ontleend aan de literatuur. Daarnaast is er weinig kennis over de mate waarin leraren zichzelf zien als change agents, hoe zij zich als zodanig gedragen in de onderwijspraktijk en hoe persoons- en contextfactoren daarop van invloed zijn. Met dit onderzoek wordt kennis verkregen over leraren als change agents.

De eerste studie, een exploratieve kwalitatieve studie, richt zich op het identificeren van kenmerken van leraren als change agents. Naast het uitvoeren van een literatuurstudie werden gestructureerde open interviews afgenomen met drie verschillende groepen respondenten: externe experts ($n = 4$), schoolleiders van vier geselecteerde basisscholen ($n = 4$) en leraren van deze scholen ($n = 12$).

Op basis van zowel de literatuur als de verzamelde data, konden leraren als change agents geïdentificeerd worden aan de hand van vier algemene kenmerken (meesterschap, samenwerken, ondernemerschap en levenslang leren). Deze vier kenmerken konden verder worden onderscheiden in 11 subkenmerken (inclusief 28 beschrijvingen van deze subkenmerken), namelijk:

- meesterschap: begeleidend, toegankelijk, positief, toegewijd, vertrouwenwekkend en vertrouwen in eigen kunnen;
- Samenwerken: collegiaal;
- Ondernemerschap: innovatief en verantwoordelijk;
- Levenslang leren: leergierig en reflectief.

Deze kenmerken, subkenmerken en beschrijvingen geven tezamen een samenhangend en gedifferentieerd beeld van leraren basisonderwijs als change agents.

De tweede studie, een survey onderzoek, richt zich op de percepties van leraren basisonderwijs als change agents en hoe deze percepties gerelateerd zijn aan zowel persoons- als contextfactoren. Een online-vragenlijst werd gebruikt voor de dataverzameling. Op basis van zowel de literatuur als de bevindingen van de eerste studie werden schalen ontwikkeld om de percepties van leraren als change agents te onderzoeken. Bestaande schalen werden gebruikt om de Big Five persoonsfactoren (openheid voor ervaring, emotionele stabiliteit, zorgvuldigheid, extraversie en vriendelijkheid) en contextfactoren (visieontwikkeling geïnitieerd door de schoolleider, individuele aandacht en ondersteuning van de schoolleider, intellectuele uitdaging door de schoolleider, participatie van leraren in besluitvorming en samenwerking tussen leraren) te onderzoeken. In totaal vulden 1028 leraren de online-vragenlijst volledig in.

Op basis van een principale componentenanalyse en een confirmatorische factoranalyse bleek het mogelijk om negen kenmerken van leraren als change agents te onderscheiden (behorend bij de vier algemene kenmerken uit de eerste studie), namelijk:

- meesterschap: focus op leerlingen, focus op het leren van leerlingen, vertrouwen in eigen kunnen en beroepsmotivatie;
- Samenwerken: professionele collegialiteit;
- Ondernemerschap: focus op innovatie op klasniveau en focus op innovatie op schoolniveau;
- Levenslang leren: focus op eigen kennisontwikkeling en focus op professioneel handelen.

Deze kenmerken bieden tezamen een gedetailleerd beeld van hoe leraren basisonderwijs zichzelf zien als change agents. De meeste leraren zien zichzelf als leraren die gefocust zijn op leerlingen en zien zichzelf als een professionele collega. In mindere mate zien leraren zichzelf als leraren die gericht zijn op innovatie op zowel klasniveau als schoolniveau en op eigen kennisontwikkeling. Leeftijd en jaren ervaring verklaren slechts een klein percentage van de variantie in de scores van leraren op de change agent kenmerken.

Nadere analyses tonen aan dat de percepties van leraren als change agents zijn gerelateerd aan zowel persoonsfactoren (Big Five) als contextfactoren. Openheid voor ervaring blijkt een belangrijke persoonsfactor te zijn voor alle change agent kenmerken, met name voor focus op innovatie op klasniveau. De contextfactoren participatie in besluitvorming, visieontwikkeling (geïnitieerd door de schoolleider) en samenwerking tussen leraren blijken de meest belangrijke factoren te zijn om de change agent kenmerken te bevorderen.

Leraren verschillen in de mate waarin zij zichzelf zien als change agents. Vier profielen van leraren konden worden onderscheiden op basis van de verschillende gradaties van percepties van leraren als change agents. De leraren van profiel 4 ($n = 246$) zien zichzelf in hoge mate als change agents en zijn daarom als zodanig gelabeld. De leraren in profiel 4 vinden, in tegenstelling tot de andere leraren, de kenmerken focus op het leren van leerlingen, focus op innovatie op zowel klas- als schoolniveau en focus op eigen kennisontwikkeling het

meest van toepassing op henzelf. De meeste (75%) profiel 4 leraren werkten op scholen gelegen in gebieden met een midden tot hoge sociaal-economische status (SES).

Deze deelstudie geeft meer inzicht in de kenmerken van leraren als change agents en in hoe deze kenmerken gerelateerd zijn aan persoons- en contextfactoren.

In de derde studie, een exploratieve kwantitatieve studie, is de nadruk gelegd op het verkrijgen van meer inzicht in de profiel 4 leraren die als change agents gelabeld zijn in de tweede studie. Om dit te kunnen bereiken, werden de relaties tussen de change agent kenmerken in dit profiel nader onderzocht. Tevens werd onderzocht hoe de relaties tussen de change agent kenmerken van deze profiel 4 leraren verschillen van de andere leraren. De dataset van de tweede studie vormde de basis voor deze deelstudie [profiel 1 leraren ($n = 135$), profiel 2 leraren ($n = 332$), profiel 3 leraren ($n = 315$), profiel 4 leraren ($n = 246$)]. Om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden, werden correlatieanalyses en meervoudige regressie-analyses uitgevoerd.

Deze studie toont een variatie aan positieve en negatieve (en voornamelijk wederkerige) relaties tussen de change agent kenmerken gebaseerd op de percepties van alle leraren. Aan de hand van deze relaties kan een duidelijker onderscheid gemaakt worden tussen de profiel 4 leraren en de andere leraren. Zo blijken profiel 4 leraren in tegenstelling tot de andere leraren, belang te hechten aan voortdurende kennisontwikkeling. Ze vinden dat deze focus op eigen kennisontwikkeling en de focus op innovatie inherent zijn aan hun werk als leraar. Zij herkennen bij zichzelf een sterke passie voor het vak en vinden het samen werken en leren met collega's op school belangrijk. Bovendien is, in tegenstelling tot de andere leraren, de focus van profiel 4 leraren op zowel het leren van leerlingen als op innovatie op schoolniveau gerelateerd aan het vertrouwen in eigen kunnen. Gebaseerd op hun eigen percepties, lijken profiel 4 leraren als change agents te functioneren op zowel klas- als schoolniveau; ze zijn gericht op het hebben van een grote impact op het leren van de leerlingen in hun klas en ze zetten veranderingen in gang op zowel klas- als schoolniveau wat een voortdurende kennisontwikkeling impliceert. Profiel 4 leraren lijken een meer leidende rol in veranderingsprocessen op schoolniveau te vervullen dan de andere leraren, waarbij vertrouwen in eigen kunnen nodig is.

De vierde studie, een meervoudige case studie, richt zich op het verkrijgen van een diepgaand inzicht in hoe vier geselecteerde leraren (van vier verschillende scholen), die zichzelf in hoge mate zien als change agents (profiel 4), daadwerkelijk functioneren in de praktijk op zowel klas- als schoolniveau. Tevens zijn hun percepties van de invloed van persoonsfactoren en factoren van hun werkcontext op hun change agent gedrag nader onderzocht. Voor de selectie van deze leraren werden de data van de tweede studie gebruikt. In een periode van zeven maanden werden per leraar twee semigestructureerde interviews afgenomen (één interview aan het begin en één aan het einde van de algehele dataverzameling) en drie ongestructureerde open observatierondes uitgevoerd (met aansluitend een interview, zodat de leraar uitleg kon geven over de geobserveerde gegevens). Indien nodig werden ook tussentijds vragen gesteld aan de leraren over bepaalde waarnemingen die relevant leken voor het onderzoek. De data omvatten gedetailleerde (veld)notities die tijdens de observaties en de interviews werden gemaakt.

Op basis van de verkregen data werden vier portretten van de geselecteerde leraren opgesteld. Deze portretten illustreren hoe de betrokken leraren in de praktijk functioneren als change agents. De negen change agent kenmerken manifesteren zich daadwerkelijk in het dagelijkse werk van deze leraren. Hoewel de geselecteerde leraren ieder op een andere school werkten, lieten zij vergelijkbaar change agent gedrag zien in termen van een hoge kwaliteit van lesgeven, innovatief zijn op klas- als schoolniveau, en open staan voor leren zowel individueel als in samenwerking met anderen. De betrokken leraren verschillen in de kennisgebieden waarin ze gespecialiseerd zijn, wat tevens zichtbaar is in hun taken op schoolniveau en in hun innovatieve werkzaamheden in de eigen onderwijspraktijk. Volgens de geselecteerde leraren werken persoonsfactoren en factoren van hun werkcontext niet alleen bevorderend, maar ook belemmerend op hun functioneren als change agents. Passie hebben voor onderwijs, enthousiast zijn, open staan voor nieuwe ervaringen en ideeën, voortdurende professionele ontwikkeling en goed willen presteren als leraar blijken volgens de leraren bevorderende persoonsfactoren te zijn om als change agent te functioneren. De leraren zijn gericht op hun eigen welbevinden en houden rekening met hun werkomgeving. Ze zijn zich persoonlijk bewust van en bezorgd over het effect van hun change agent gedrag op zowel leerlingen als collega's. De leraren verschillen van elkaar in de wijze waarop zij hun eigen change agent gedrag verklaren, wat met name gerelateerd is aan hun individuele biografieën. Uit de interviews blijkt verder dat met name twee factoren van hun werkcontext bevorderend zijn voor hen om als change agent te (kunnen) functioneren in de praktijk, namelijk de ondersteuning van de schoolleider en de samenwerking met collega's in een professionele leer- of werkgemeenschap.

Deze vierde studie illustreert dat leraren als change agents echt bestaan in de praktijk. De portretten geven een diepgaand inzicht in leraren als change agents. De portretten illustreren dat leraren als change agents echt het verschil maken voor hun leerlingen in de klas en dat ze bijdragen aan de kwaliteit van het onderwijs op schoolniveau door zeer deskundig te zijn in lesgeven, innovatief te zijn en door continue te leren. Deze deelstudie illustreert en valideert als zodanig onze eerdere bevindingen.

De in dit proefschrift beschreven studies hebben specifiek inzicht geboden in *de wijze waarop en de mate waarin leraren gekenmerkt kunnen worden als change agents in basisscholen*. Het onderzoek laat zien dat leraren in meerdere of mindere mate te identificeren zijn als change agents aan de hand van de negen change agent kenmerken. Deze kenmerken blijken in het bijzonder in het dagelijkse werk van een specifieke categorie leraren (profiel 4 leraren) tot uitdrukking te komen, zowel op klas- als schoolniveau. Dit onderzoek ondersteunt aan de hand van de empirische gegevens het bestaan van deze leraren en draagt bij aan de conceptualisering van leraren als change agents. Zowel persoonsfactoren als contextfactoren hebben invloed op de wijze waarop leraren (kunnen) functioneren als change agents. Beide type factoren kunnen zowel belemmerend als bevorderend werken voor leraren om change agents te worden of te blijven.

Dit onderzoek heeft aangetoond dat met name vier onderscheidende change agent kenmerken (focus op het leren van leerlingen, focus op innovatie op klasniveau, focus op innovatie op schoolniveau en focus op eigen kennisontwikkeling) een belangrijke rol spelen

om change agent te worden of te zijn (profiel 4). Veel change agent gedrag is vergelijkbaar met expertgedrag van leraren. Een leraar als change agent zijn, is ook belicht vanuit het hebben van een specifieke mindset ten aanzien van het beroep van leraar. De uitkomst dat relatief weinig leraren open staan voor (nieuwe) ervaringen zou een relatief lage veranderbereidheid van leraren kunnen suggereren, wat tevens zou kunnen wijzen op een lage verandercapaciteit van scholen.

Beperkingen van het onderzoek hebben met name betrekking op de gebruikte onderzoeksmethode en het relatief kleine aantal leraren dat betrokken was bij de dieptestudie (de vierde studie). Om aan deze beperkingen tegemoet te komen, wordt voorgesteld om toekomstig onderzoek te richten op een dieper begrip van leraren als change agents vanuit de praktijk. Tevens is het relevant om de relatie met persoons- en contextfactoren daarbij te betrekken. Met behulp van kwalitatieve case studies van narratieve aard en met grondige observaties van leraren binnen de vier profielen en over de profielen heen, kan een dieper inzicht verkregen worden in hoe leraren (met verschillende profielen) functioneren en samenwerken in de dagelijkse onderwijspraktijk. Tevens wordt geadviseerd om naast de zelfpercepties van leraren, ook de percepties van andere betrokkenen te onderzoeken, onder wie leerlingen. Ten slotte wordt voorgesteld om de wijze waarop leraren zich tot change agents hebben ontwikkeld nader in beeld te brengen.

Voor wat betreft de implicaties van dit onderzoek voor de praktijk, kan dit proefschrift als inspiratiebron bijdragen aan het (her)formuleren van een visie op het (toekomstig) beroep van leraar, zowel binnen de lerarenopleidingen als in het werkveld. Een belangrijk aandachtspunt is om aanstaande leraren al tijdens hun opleiding voor te bereiden om change agent te worden (of te zijn). Tegelijkertijd is het van belang om huidige leraren op scholen te stimuleren om (in een hogere mate) change agent te worden of te blijven. Hierdoor zullen (aanstaande) leraren beter in staat zijn het hoofd te bieden aan de uitdagingen van hun (toekomstige) beroep. Een duidelijke gerichtheid op de vier onderscheidende change agent kenmerken (focus op het leren van leerlingen, focus op innovatie op klasniveau, focus op innovatie op schoolniveau en focus op eigen kennisontwikkeling) is hierbij van groot belang. Voor de lerarenopleiding wordt daarom aangeraden om tenminste delen van het onderwijsprogramma en leeromgevingen hier concreet op in te richten in nauwe samenwerking met het werkveld, om als zodanig aanstaande leraren zo adequaat mogelijk voor te bereiden op hun rol als change agent als onderdeel van hun toekomstig beroep. De change agent kenmerken kunnen in scholen worden gebruikt om in schoolteams in beeld te brengen in welke mate leraren zichzelf zien als change agents. Het is verder raadzaam voor scholen om zowel het professionaliseringsbeleid als innovaties te richten op het bevorderen van het leren van leerlingen (als een gemeenschappelijk doel) om als zodanig het innovatieve gedrag en de continue professionele ontwikkeling van leraren te bevorderen. Tenslotte kan de kennis over bevorderende en belemmerende contextfactoren door schoolleiders en schoolbesturen worden benut om (meer) leraren te ondersteunen om als change agent te (kunnen of te blijven) functioneren en daarmee het verandervermogen van scholen te vergroten.

Dit proefschrift eindigt met een ‘speciale empirische validering’ van ons onderzoek. Volledig onafhankelijk van dit onderzoek blijkt namelijk één van de vier geselecteerde leraren in de vierde studie (profiel 4 leraren), een echte change agent, te zijn benoemd tot ‘Leraar primair onderwijs van het jaar’. Deze benoeming is een nationale prijs voor leraren die zich op basis van percepties van anderen onderscheiden door hun hoge kwaliteiten. De leraar in kwestie krijgt als ambassadeur van het lerarenberoep een jaar lang een podium om haar passie, inspiratie en innovatie uit te dragen en te delen met de rest van (lesgevend) Nederland. Deze benoeming illustreert dat leraren als change agents echt het verschil maken in de dagelijkse onderwijspraktijk, zoals benadrukt in de titel van dit proefschrift.